

moralnego i podstawą równowagi moralnej. Wypływając z arystotelesowskiej „zasady złotej środka”, cecha umiaru jest funkcją roztropności, czyli cnoty rozpoznawania właściwej miary życia konkretnego człowieka oraz kształtowania działania i innych cnót zgodnie z tą miarą. Nie jest to cecha wychowania cnót w duchu przeciętności, ale cecha optymalizacji, to znaczy w tym wypadku unikania skrajności, dążenie do harmonii działania i cnót zgodnej z konkretną, jednostkową naturą człowieka i zgodną z nadprzyrodzonym planem zbawienia.

B. Podział cnót — 1. W podziale Arystotelesa, mającym za podstawę rozróżnienie dwóch dziedzin rozumu (poznania teoretycznego oraz poznania praktycznego, czyli mającego na celu kierowanie życiem praktycznym) wyrażone są cnoty: a) umysłowe (dianoetyczne) — do których należą m.in.: mądrość i wiedza; b) moralne (etyczne) — skierowane na realizowanie dobra moralnego. 2. Podział dotyczący źródeł cnót w życiu osobowym człowieka: a) nabyte, które są wydobywane, utrwalane i doskonalone mocą naturalnych władz rozumowo-wolitywnych człowieka; b) udzielone, czyli wlane, które będąc nastawione na dobro nadprzyrodzone, uzyskały zdolność działania dzięki łasce uświęcającej Ducha Świętego (por. → dary Ducha Świętego). Cnota wлана to sprawność władzy przyrodzonej, która skutkiem interwencji Boga jest uzdolniona do działań zasługujących na życie wieczne. 3. Podział ze względu na charakter naturalny bądź nadprzyrodzony cnót: a) przyrodzone — obejmują dziedzinę naturalną konkretnych czynności człowieka, między innymi winna istnieć harmonia doskonaląca życie osobowe; b) nadprzyrodzone — odnoszą się do dziedziny ostatecznego celu człowieka nadziedzielnego w perspektywie nadprzyrodzonej, kierują życie ludzkie ku życiu wiecznemu i uzgadniają dobra i cele naturalne człowieka z dobrem nadprzyrodzonym i celem wyznaczonym przez mądrość Bożą. Cnoty nadprzyrodzone koncentrują się wokół trzech cnót teologicznych: → wiary, której zasadniczą funkcją jest odkrycie i rozpoznanie Boga jako celu ostatecznego → nadziei będącej cnotą entuzjazmu i cierpliwości w dążeniu do dobra nieskończonego, jakim jest Bóg, i → miłości, która jest nadprzyrodzonym źródłem wszelkich czynności woli (*mater et motor virtutum*) dokonywanych w aspekcie jedyne prawdziwego celu ostatecznego — Boga. Pełne zaangażowanie ducha ludzkiego w pracę nad doskonaleniem i harmonizowaniem cnót, dokonywane przy charyzmatycznym współdziałaniu Ducha Świętego, jest dla człowieka zdobywaniem doskonałości, szansą nawiązania → dialogu i współdzia-

łania z drugim człowiekiem oraz z Bogiem. Rozwój własnej osobowości dokonywany w obecności Boga i ukierunkowany przez wizję zbawienia jest współdziałaniem człowieka w zbawczym dziele Boga. Uprawa cnót przynosi nagrodę uświęconą miłosierdziem Bożym; jej kresem jest zbieranie *owoców Ducha Świętego* (Paweł Apostoł).

Wojciech Chudy Jerzy W. Galkowski

CNOTY KARDYNALNE

(łac. *cardo* — zawiasy), zespół czterech głównych cnót moralnych (roztropność, sprawiedliwość, męstwo, umiarkowanie) pełniących rolę wzornika i zasady organizacji działania moralnego każdego człowieka, a zarazem będących naturalną podstawą istnienia i aktualizacji wszystkich innych cnót w porządku moralnym.

A. Historia — Kryterium podziału życia moralnego człowieka na cztery centra doskonałości i aktywności, czyli na cnoty kardynalne, pochodzi ze starożytnej psychologii (V–IV w. prz. Chr. — Platon), rozwiniętej i udoskonalonej w średniowieczu (Tomasz z Akwinu → tomizm), dzielącej sferę psychiczną człowieka na władze, z których głównymi były: rozum, wola oraz uczucia; „gniewliwie” i „pożądawcze”. Każda z cnót kardynalnych pełniła funkcję moralnej sprawności odpowiedzialnej władzy (por. niżej).

1. Filozofia grecka — Początków koncepcji filozoficznej głównych cnót moralnych należy szukać w filozofii człowieka i etyce Sokratesa (V w. prz. Chr.), jednak pierwsze teksty filozoficzne formułujące doktrynę czterech cnót kardynalnych to dialogi Platona (szczególnie *Fajdros*). Platon (→ platonizm) związał teorię cnót, czyli aretologię, z teorią duszy oraz koncepcją społeczeństwa; każdej z trzech części duszy (rozumnej, impulsywnej i pożądliwej) odpowiada cnota (mądrość, męstwo i umiarkowanie) oraz stan społeczny odznaczający się charakterem specyficznym dla danej części duszy (filozofowie, wojskowi i wytwórcy); czwarta cnota — sprawiedliwość — pełniła funkcję harmonizującą stosunki pomiędzy innymi cnotami w życiu moralnym człowieka oraz życie społeczne. Wraz z rozwojem teologii judaistycznej i chrześcijańskiej postawiona została teza o starotestamentalnym pochodzeniu doktryny czterech cnót pierwszych; tezę tę uzasadniali szczególnie Filon z Aleksandrii (I w. prz. Chr. — I w.), Ambróży (IV w.) i Augustyn (IV–V w.). Ambróży jest także twórcą określenia *kardynalne*, które od niego używane było w odniesieniu do czterech cnót podstawowych. Arystoteles (IV w. prz. Chr. → arystotelizm), uczeń Platona, przejął od swego mistrza teorię czterech cnót, przy czym nadał jej

swoistą interpretację, uważając, że wszystkie cnoty są odmianą i zastosowaniem cnoty sprawiedliwości. Zgodnie ze zdaniem: *Cnota jest dyspozycją leżącą pośrodku*, ujął każdą z cnot jako gotowość do spełniania warunku *złotego środka* będącego rodzajem „sprawiedliwości” pomiędzy skrajnościami: niedomiarem i nadmiarem (jak np. męstwo jest „środkiem” pomiędzy tchórzostwem i zuchwalstwem). Filozofia stoików (od III w. prz. Chr.) zawiera już w pełni opracowaną koncepcję czterech cnot pierwszych, jednakowoż w związku ze specyficznym racjonalistyczną wizją świata i człowieka na pierwszy plan etyczny wysunięta zostaje cnota męstwa, rozumiana najczęściej jako pozbawiony uczuć hart ducha (apatia), chłodna odwaga przeciwstawiania się losowi lub wysoka świadomość własnej wartości.

2. Chrześcijaństwo stwarza nową perspektywę aretologiczną. Objawioną zasadą wszelkiej doskonałości i powinności moralnej staje się → miłość (caritas), cnota teologiczna, która wraz z cnotami → wiary → nadziei dana jest drogą łaski Bożej człowiekowi, aby wspomagać go w doczesnej drodze do zbawienia [Paweł Apostoł: „Wszystko mogę w Tym, który mnie umacnia” (Flp 4,13)]. Jednym z najwybitniejszych teologów rozwijającego się chrześcijaństwa był Augustyn, który na płaszczyźnie wiary dokonał analizy formowania się cnoty miłości własnej przez Boga w ducha ludzkiego („Miłość jest formą cnoty”). Najbardziej klasyczny i najpełniejszy wykład teorii cnot kardynalnych w średniowieczu dał Tomasz z Akwinu (XIII w.), opierając swą koncepcję na → metafizyce Arystotelesa i filozofii człowieka. Podobnie jak filozof starożytny związał pojęcie cnoty z teorią budowy metafizycznej człowieka z elementów duchowo-materialnych, teorią działania ludzkiego i jego celu ostatecznego. Jednak gdy Arystoteles głosił, że posiadanie cnot moralnych jest realizowaniem doskonałości człowieka, Tomasz z Akwinu, uznając doskonałą funkcję cnot kardynalnych, widział w nich przede wszystkim (świadomy i wolny) czynnik struktury moralnej dany człowiekowi w celu zbawienia duszy. Nacisk aretologii średniowiecznej, w związku ze spirytualistycznym i sakralistycznym charakterem tej epoki, powodował, że często na pierwsze miejsce wysuwana była cnota umiarkowania, określana jako zdolność panowania nad sferą zmysłową człowieka. Rezultaty średniowiecznych analiz moralnych znajdowały zastosowanie w szeroko rozumianym wychowaniu człowieka i pedagogice społecznej.

3. Współczesne teorie cnot kardynalnych akcentują całościową i integrującą wartość życia moralnego człowieka, aspekt samoświadomości (zob. → świadomości) i → wolności w formowa-

niu postaw moralnych, zakorzenienie cnot kardynalnych w sferze nadprzyrodzonej oraz ich jednoczącą rolę w płaszczyźnie społecznej. Zespół cnot kardynalnych traktuje się jako całościowo pojęty układ (*nie ma jednej cnoty bez wszystkich ani wszystkich bez jednej*) dynamicznych sprawności moralnych, które zostały wpisane w naturę ludzką jako zadanie do zrealizowania zarówno w życiu i działaniu naturalnym, jak i w planie nadprzyrodzonym (koncepcje klasyczne). W innym ujęciu cnoty pierwsze interpretowane są jako podłoże postaw moralnych będących swoistą odpowiedzią człowieka na → wartość, która pojawia się w płaszczyźnie rzeczy realnych bądź idei w określonym miejscu hierarchii wartości (teorie fenomenologiczne → fenomenologia). Cnoty kardynalne są także opisywane jako sposób istnienia ludzkiego, rodzaj struktury → egzystencji człowieka, będącej stałym sposobem realizacji siebie w → świecie; stanowią o wyborze poprzedzającym konkretne zaangażowanie egzystencjalne (nurt egzystencjalistyczny).

B. Systematyka

ROZTROPNOŚĆ jest cnotą (udoskonaleniem) rozumu praktycznego, czyli rozumu w jego funkcji rozpoznawania, jak należy w konkretnej sytuacji czynić, aby zrealizować dobro moralne a uniknąć zła.

1. Analiza filozoficzna — Roztropność jako funkcja rozumu praktycznego (→ sumienia) pełni w życiu moralnym człowieka rolę kierowniczą. Każda decyzja podejmowana przez człowieka musi być wyznaczona przez poznanie i ocenę sytuacji, która jest punktem wyjścia dla podjęcia owej decyzji. Dzięki roztropności człowiek rządzi samym sobą — „Bóg od początku stworzył człowieka i zostawił go w mocy rady jego” (Koh 15,14). Kierując się sumieniem, człowiek dokonuje wyborów najlepszych spośród tych, jakie zdoła rozpoznać i osądzić dzięki cnotie roztropności. Wiąże się z tym obowiązek wykształcenia w sobie roztropności. Cnota nie jest elementem statycznym i biernym w strukturze → osoby ludzkiej. Rozwój człowieka jest bezpośrednio związany z wolnością bytu ludzkiego. Angażując się bezustannie w sytuacji moralne, w których jest zmuszony do zajęcia stanowiska, człowiek rozwija cnotę roztropności, biorąc na siebie zaradkę odpowiedzialność za jej ukształtowanie i utrwalenie. Słuszne akty człowieka realizowane według wskazań roztropności wpływają jednocześnie na utrwalenie dyspozycji, które umacniają niezawodność działania samej cnoty i formują postawę nazywaną przez tradycyjną filozofię mądrością. Roztropność jest cnotą inicjatywną, zaangażowaną i odpowiedzialnością człowieka uczestniczącągo świadomie

i wolnie w życiu moralnym. Człowiek działając uaktywnia i udoskonala strukturę władz i dyspozycji, dzięki którym uczestniczy w życiu moralnym. „Nikt nie jest prawdziwie roztropny, jeśli równocześnie nie jest mężny, umiarkowany i sprawiedliwy” (Ambrozy). Roztropność nie działa w izolacji, jest zwornikiem wszystkich cnót. Udoskonalenie w ocenie sytuacji i w kierowaniu działaniem może być użyte jednak i do złego celu, i wtedy staje się wadą przebiegłości.

2. Aspekt teologiczny — Każdy akt roztropności wykracza poza wartość porządku naturalnego, poza naturalną dążność ku celowi ostatecznemu. Uwzględnienie płaszczyzny teologicznej pozwala na wyróżnienie strony przyrodzonej i nadprzyrodzonej cnoty roztropności (zob. → łaska a natura). Charakter nadprzyrodzony roztropności zakłada sprawcze działanie łaski Bożej, dzięki której cnota naturalna posiada swoje fundamenty w zbawczym zamysle Boga. Ścisła łączność i bliskość cnoty roztropności z cnotą teologiczną miłości, umożliwiają zharmonizowanie w konkretnym życiu moralnym wyboru skierowanego na określone wartości płaszczyzny naturalnej z decyzją afirmacji losu wiecznego. „Bądźcie roztropni jak węże, a proście jak gołębice” (Mt 10,16). W miłości, która jest nadprzyrodzonym źródłem łączności i jedności wszystkich cnót, zawiera się ogólnobawcza reguła postępowania według ostatecznego wzoru moralnego, jakim jest życie Chrystusa. Odpowiedzialność człowieka za rozwój cnoty roztropności jest dla chrześcijanina jednocześnie odpowiedzialnością za rozważne odczytanie wezwania Bożego i realizację zadania postawionego przed każdym w planie mądrości Bożej.

SPRAWIEDLIWOŚĆ jest cnotą woli skłaniającą do liczenia się z uprawnieniami innych (oddawanie każdemu, co mu się należy — Ulpianus II w.). Ze względu na szczególnie szeroki zakres pojęcia sprawiedliwości odnosi się ono zarówno do ogólnej dyspozycji wywiązywania się ze swych obowiązków, do uzgodnienia działań z nakazem natury (prawa naturalnego), jak i do szczególowej sprawności respektowania słusznego prawa pozytywnego.

1. Analiza filozoficzna — W porządku przyrodzonym wyróżnia się trzy typy sprawiedliwości: 1) sprawiedliwość legalną (współdzielczą), której przedmiotem jest obowiązek dbania wszystkich osób o dobro wspólne; 2) sprawiedliwość rozdzielczą dotyczącą rozdziału dóbr społecznych wśród obywateli; 3) sprawiedliwość wymienną (uczciwość) mającą za przedmiot prawo jednostki do dobra prywatnego.

2. Aspekt teologiczny — W perspektywie

nadprzyrodzonej sprawiedliwość to uczestnictwo człowieka w miłosierdziu Bożym. Cnota wlna sprawiedliwości posiada swą teologiczną więź z cnotą miłości; opierając się na miłości, sprawiedliwość jest sprawiedliwością respektowania prawa do zbawienia i życia wiecznego każdego człowieka (w porządku naturalnym: cnotą dania każdemu možnosti realizacji tego prawa). Pomiedzy teologiczną cnotą miłości a nadprzyrodzoną cnotą sprawiedliwości istnieje jednak różnica. Miłość dotyczy bliźnich jako równych wobec Boga. Sprawiedliwość zakłada inność drugich osób (*justitia est ad alterum*), jednakowoż działaniem oparte o cnotę sprawiedliwości jako cel najbliższy posiada zrównanie bliźnich na mocy prawa Bożego. Społeczny wymiar sprawiedliwości uwidacznia się w ewangelicznej idei → Królestwa Bożego, które realizuje się w dwojakim odniesieniu: doczesnym („Coście uczynili jednemu z tych braci moich najmniejszych, Mnieście uczynili” — Mt 25,40) i niebieskim. Cnotą sprawiedliwości wobec Boga jest moralna cnota religijności. Związana ściśle z cnotami teologicznymi, jest dyspozycją do oddawania Bogu w ludzki sposób, poprzez pobożność i modlitwę tego, co winna Mu oddać rozumna istota stworzona. Szeroki i zróżnicowany zakres działania i rozumienia cnoty sprawiedliwości uzyskuje u chrześcijanina jednolicie dzięki podstawom nadprzyrodzonym, jakie wskazał ludzkiej moralności Jezus Chrystus. „Całe nasze życie nadprzyrodzone jest dopuszczeniem nas do uczestnictwa w Jego synowskim życiu”.

MĘSTWO — cnota panowania nad uczuciami impulsywnymi, wyzwająca dynamizm duszy w działalności skierowanej przeciwko zagrażającemu złu i w dążeniu do trudno osiągalnego dobra.

1. Analiza filozoficzna — „Męstwo jest świadectwem istnienia zła w świecie” (Augustyn). W zależności od rodzajów zła istota męstwa przejawia się w różnorodnych aspektach. Męstwem jest: 1) wierność przekonani — siła uzdalniająca do realizacji postawy moralnej w zmiennych okolicznościach życia; 2) cierpliwość — opanowuje zniechęcenie powstające na skutek długotrwałego i natrętnego działania zła; 3) długomyślność — istotna w procesie wychowawczym, a związana z dalekowzrocznością poczynani i stałością przekonani, nawet mimo ciągłej nieobecności rezultatów, które oczekiwane są w podjętym działaniu; 4) wytrwałość — nieustępliwość wobec oddziaływania czasu osłabiającego siłę ducha i postanowien; 5) skuteczkosć — cnota ufności w słusność i wielokrotność realizowanych przez siebie wartości, wiara i męstwo towarzyszące własnemu dążeniu do najwyższego dobra.

2. Aspekt teologiczny — W porządku nad-

przyrodzonym zaufaniem do siły własnego działania płynie z daru męstwa ofiarowanego człowiekowi przez Ducha Świętego. Cnota włana męstwa związana jest zbawczymi więzami z cnotą nadziei: „Mając tedy taką nadzieję, śmiało sobie poczynamy” (2 Kor 3,12). W życiu chrześcijanina nadzieja jest tą siłą nadprzyrodzoną, która utrzymuje odwagę wytrwania w drodze prowadzącej do zbawienia. Męstwo przejawia się tu jako siłą wytrwania w wierze, jako śmiałość podejmowania codziennej odpowiedzialności ze względu na stałą obecność Boga. „Kto wytrwa do końca, ten będzie zbawiony” (Mt 24,13; 10,22). Odwaga i hart, cierpliwość i wytrwałość, jakie cechować muszą tego, który broni słuszności i prawdy własnej wiary i przeznaczenia objawionego planem Bożym, wskazują na szczytową postawę męstwa, jaką jest heroizm. Akt męczeństwa, oznaczający oddanie życia w imię świadectwa o prawdziwości Bożej, zwieńcza hierarchię przejawów cnoty męstwa, wyznaczając zarazem jej ostateczną perspektywę. „Bo nie dał nam Bóg ducha bojaźni, ale mocy, miłości i trzeźwości. Nie wstydź się tedy świadectwa o Panu naszym” (2 Tm 1,7-8).

UMIARKOWANIE — w sensie ścisłym cnota samoopanowania i regulowania uczuć powstających skutkiem działania popędów zmysłowych; w sensie szerokim — cnota panowania nad uczuciami w ogóle. Umiarkowanie nazywane bywa „cnotą cnót”, gdyż jest udoskonaleniem samoposiadania i samoopanowania człowieka w płaszczyźnie cielesnej, przez co warunkuje i utrwala inne cnoty. Umiarkowanie umieszczane jest zwykle najniżej w hierarchii cnót kardynalnych.

1. Analiza filozoficzna — Działanie właściwe tej cnoty przejawia się w wewnętrznym ładzie człowieka, który w podążaniu za popędem potrafi zachować równowagę zgodnie z naturą i godnością ludzką. Cnota umiarkowania winna interweniować zawsze wtedy, gdy pęd zachowawczy, chęć posiadania lub przyjemności gromadzeniem struktury osoby. Stąd istotną funkcją tej cnoty jest nie tylko powstrzymanie, ale także przyzwolenie, a nawet czasem i pobudzenie takiego działania tworzącego potrzebne wartości vitalne zgodne z obiektywną normą natury ludzkiej, aby uniknąć popadania w skrajności prowadzące np. do wyniszczenia organizmu. Podstawowe formy umiarkowania: wstrzemięźliwość — cnota regulująca miarę spożywania jedzenia i picia (ogólnie można ją potraktować jako cnotę strzegącą przed postawą konsumpcyjną) oraz czystość, która jest cnotą zawiadującą wewnętrznym pożądaniem seksualnym (→ pleć). Cnota umiarkowania jest udoskonaleniem ludzkiego działania mającego na celu zaspokojenie różnorodnych

potrzeb ludzkich: biologicznych, psychicznych, społecznych itp. Udoskonalenie to polega na gotowości ujęcia właściwej miary.

2. Aspekt teologiczny — Teologicznym punktem odniesienia umiarkowania jest fakt, iż „Bóg uczynił człowieka na swój obraz” (Rdz 1,27). Podstawą nadprzyrodzoną tej cnoty jest dar bojaźni (→ bojaźń Boża); poczucie nieskończoności wielkości Boga. W tej perspektywie pojawia się pełny sens życia człowieka, które we wszystkich wymiarach — wraz z wymiarem zmysłowym i emocjonalnym — odniesione jest do celu wyższego.

POKORA — cnota widzenia siebie stale w perspektywie Boga, której zasadnicze elementy stanowią świadomość granic w bytach stworzonych oraz afirmacja nieskończoności Bożej. Pokora jest cnotą rozumienia siebie we właściwych wymiarach oraz szacunku dla miłości i dobra, jakie są darem łaski w każdym drugim człowieku. Cnota pokory jest umiejętnością odnalezienia swego miejsca w różnych dziedzinach życia według zasady umiaru; stąd aspektem pokory jest cnota skromności. Będąc ochroną przed degeneracją naturalnych popędów i cnót, pokora jest obecna w całym zakresie życia moralnego człowieka i łączy się z nadprzyrodzoną sferą miłości, nadziei i wiary. Pycha jest brakiem pokory i odwróceniem się od Boga i zadufaniem w siebie. Absolutyzacja własnego „ja” jest podstawą i źródłem wszystkich wad. Pochodzą bowiem one w pierwszym rzędzie z negacji lub zaniedbania podstawowego związku istniejącego pomiędzy sferą doczesności i wieczności, płaszczyzną naturalną i nadprzyrodzoną, związku, który wyznacza hierarchię i objawia cel ostateczny człowieka.

Wojciech Chudy Jerzy W. Galkowski

CNOTY TEOLÓGICZNE

cnoty dotyczące stosunku człowieka do Boga (gr. *theos* — Bóg). Wg Pisma św. stosunek ten polega na wierze, nadziei i miłości; stąd trzy cnoty teologiczne: → wiara, → nadzieja i → miłość.

1. Pojęcie — *Wiara* leży u podstaw związku człowieka z Bogiem, będąc uznaniem objawiającego się Boga jako najwyższej Prawdy i Jego zbawczych zamiarów wobec człowieka (→ Objawienie); człowiek, który wierzy, spodziewa się obiecane przez Boga → zbawienia, to znaczy pokłada *nadzieję* w Bogu, jako absolutnie wier-nemu swojej obietnicy; odnosząc się do Boga jako do najwyższego Dobra i kochającego Ojca człowiek *miluje* Go. Cały zatem stosunek człowieka do Boga sprowadza się do tych trzech postaw, a zarazem cnót.